

“เสื่อ”

หรือ “สาต” ตามภาษาท้องถิ่นของคนอีสานเป็นหัตถกรรมประเภทสานอีก

ชนิดหนึ่งที่มีลวดลายสวยงามจากบรรพชน “สาต” ถักทอขึ้นจากพืชประเภทกก ซึ่งมีชื่อเรียกหลากหลายชื่อตามลักษณะเฉพาะ และยังมีเรียกแตกต่างกันไปอีกตามสายพันธุ์ในแต่ละท้องถิ่น เช่น กก รังกา มือ (ปรีอ) จันทบูรณ รำพัน หัวหมู เป็นต้น แต่ไม่ว่าจะเรียกชื่อตามสายพันธุ์ไปอย่างไรก็ตาม พืชประเภทนี้ต่างก็มีจุดมุ่งหมายเพื่อแปรรูปใช้ประโยชน์สำหรับปูนั่งหรือนอนเป็นสำคัญ

กก เป็นพืชพุ่มน้ำชนิดหนึ่งที่ชอบขึ้นบริเวณดินชื้นแฉะ มีอายุยืนยาวหลายปี ลักษณะลำต้นได้ดินเป็นเหง้าแข็ง ส่งลำต้นเล็กยาวขึ้นเหนือดิน มีรูปร่างลำต้นกลม สร้างช่อดอกแตกเป็นกอ ลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมเมื่อสูงประมาณ 1 เมตร ลักษณะใบจะลดรูปเหลือเพียงกาบใบสีน้ำตาลแดงหุ้มลำต้นส่วนโคนเท่านั้น ดอกออกเป็นช่อรวมแบบคั่นร่มมีใบประดับรองรับช่อ ดอกสีเขียวยอด เขนยออีกยังมีช่อดอกย่อยอีก ใบมีลักษณะเป็นแฉก งามลำต้นมาจักให้เป็นเส้นบางๆ ก่อนจะนำเปลาตแห้งเพื่อทอเสื่อ ต้นหนึ่งๆ จะจักเป็นเส้นบางๆ ได้ประมาณ 3-4 เส้น

กกรงกา หรือ กกลังกา เป็นพืชที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับกก แต่จะมีลำต้นตันที่แข็งกว่า ก่อนนำมาทอเป็นผืนเสื่อ ต้องนำมากัดเอาผิวของรังกาออก ในลักษณะเดียวกับกับกลึงเสี้ยนก่อน

มือ หรือ ปรีอ มีลักษณะลำต้นเป็นสามเหลี่ยม เกิดตามบริเวณหนองน้ำที่มีน้ำขังขึ้นและตลอดทั้งปี ออกดอกเป็นช่อสีน้ำตาล

กกกลม หรือ หญ้าใบคม ลำต้นใต้ดินเป็นเหง้าสั้นๆ ลำต้นเหนือดินแตกเป็นกอ ลำต้นเป็นรูปทรงกระบอกกลม ภายหลังลำต้นมีเยื่อสีขาวคล้ายฟองน้ำใบเล็กเรียวยาวประมาณครึ่งหนึ่งของลำต้น ปลายแขนงมีช่อดอกย่อยเป็นกระจุกประมาณ 6-10 ช่อ

จันทบูรณ เป็นพืชที่เกิดในน้ำเช่นกัน มีลำต้นค่อนข้างยาว แต่มีขนาดไม่ใหญ่มาก ในต้นมีความกลวง เวลาทอจึงสามารถทอได้เลยทั้งต้น

หัวหมู หัวหมูนา กกขี้หมา กกเล็ก กกชนิดนี้มีอายุสั้นเพียงฤดูเดียว ลักษณะเด่น

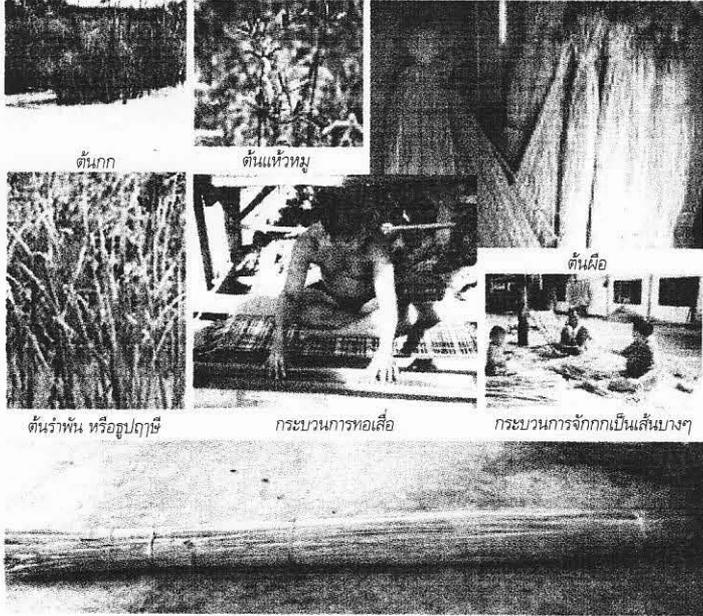
เลือก ▶

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

บุญยงค์ เกศเทศ โทร. (081) 872-7400

“เสื่อ สาต” วิธีการผลิตวัสดุธรรมชาติที่สืบทอดจากบรรพชน

กกที่จักเป็นเส้นบางๆ แล้ว

คล้ายกับรังกา รูปร่างกลม แต่มีลำต้นที่เล็กกว่า ลำต้นใต้ดินเป็นหัวแข็ง อวบน้ำ ข้างในกลวง จึงสามารถนำมาทอทั้งต้น

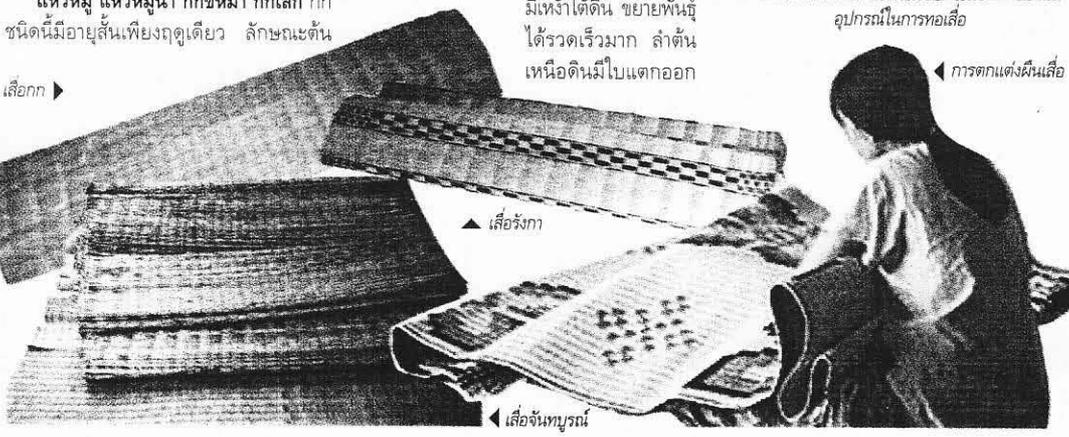
กกดอกขน หรือ กกสามเหลี่ยมเล็ก ลักษณะคล้ายหญ้า ลำต้นใต้ดินเป็นเหง้าสั้นๆ มีอายุข้ามปี ออกดอกเป็นช่อแบบคั่นร่ม เช่นเดียวกับกกชนิดอื่น ที่ปลายของแต่ละแขนงจะมีก้านช่อดอกเป็นคั่นร่มอีกชั้นหนึ่ง

ไหล ลักษณะลำต้นกลม ภายหลังใบเป็นแฉกเช่นเดียวกับกก แต่มีขนาดของใบเรียวกว่า

กกข้าง รำพัน หรือ ฐปฤฎายี ลำต้นแข็งแรง มีเหง้าใต้ดิน ขยายพันธุ์ได้รวดเร็วมาก ลำต้นเหนือดินมีใบแตกออก

อุปกรณ์ในการทอเสื่อ

เสื่อรังกา

เสื่อจันทบูรณ

การตกแต่งผืนเสื่อ

เป็นแผงทั้งสองข้าง โคนใบแผ่เป็นกบหนูประอบกัน ออกดอกช่อรูปทรงกระบอกสีน้ำตาลคล้ายรูปขนาดใหญ่ ใบมีลักษณะแบนและใหญ่ เวลานำมาทอเป็นเสื่อต้องจักให้เป็นเส้นๆ จะจักได้ 3-4 เส้น ต่อใบ

ในปัจจุบันการทอเสื่อไม่ต้องพึ่งวัสดุที่ตนเองตามธรรมชาติเพียงอย่างเดียว แต่ยังมี การนำพืชธรรมชาติที่ใช้ในการผลิตเสื่อมาเพาะปลูก เพื่อเป็นวัสดุที่ใช้ในการทออีกด้วย เนื่องจากการเก็บเกี่ยวหาวัสดุโดยธรรมชาตินั้นอาจจะได้ลำต้นของพืชที่ต้องการไม่เท่ากัน เมื่อทอออกมาเป็นผืนแล้วดูไม่งดงาม จึงได้มีการเพาะปลูกเกิดขึ้น นอกจากนี้ ยังได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการทอเป็นเสื่อเป็นสามคมเป็นเครื่องใช้ เครื่องประดับได้หลากหลายชนิด เช่น ทำกระเปาะถือ ทำเชือก สามเป็นที่รองจาน รอมแก้ว หรืออาจใช้เป็นไม้ประดับตกแต่งตามอาคารบ้านเรือน เป็นต้น

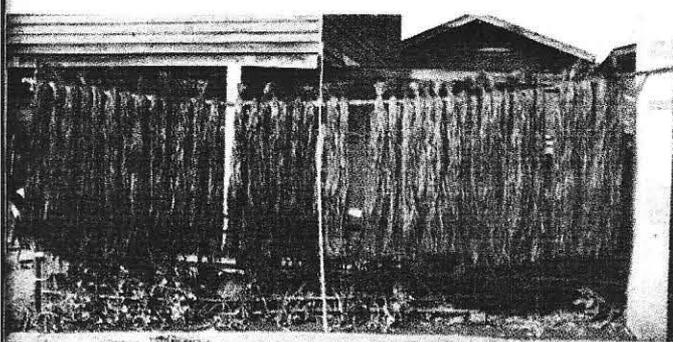
พืชตระกูลกกชนิดต่างๆ เป็นพืชที่ปลูกง่าย ขยายพันธุ์โดยการแยกหน่อ สามารถปลูกได้ทั้งในที่ราบและที่ลุ่ม โดยปกติแล้วจะชอบดินร่วน หากใช้หน่อปลูกก็ขุดเป็นหลุม ระหว่างหลุมห่างกันประมาณ 30-50 เซนติเมตร ปลูกเสร็จจะรดน้ำเข้าพื้นที่ปลูกเพื่อให้ความชุ่มชื้น ถ้าไม่มีแหล่งน้ำที่ระบายเข้าได้ก็ใช้วิธีการรดน้ำเมื่อปลูกได้ประมาณ 6-10 ลำปาด ความยาวประมาณ 1-2 เมตร ก็สามารถตัดมาทอเสื่อ หรือนำมาทำผลิตภัณฑ์อื่นได้ อาจสังเกตุดูที่ดอก ถ้าพบว่ามีสีน้ำตาลแสดงว่าแก่พอที่จะเก็บเกี่ยวมาตากแห้งและทอเสื่อได้

กระบวนการตัดเพื่อนำมาใช้ประโยชน์นั้นชาวบ้านจะใช้เคียว เลือกตัดเฉพาะลำต้นที่มีดอกสีน้ำตาล มีความยาวตั้งแต่ 1 เมตร ขึ้นไป จากนั้นก็นำมาเลือกขนาดตามความยาว โดยแยกกลุ่มที่มีความยาวใกล้เคียงกันไว้ด้วยกัน ใช้มีดตัดปลายออก จะได้ความยาวเท่ากัน และไม่ว่าจะเป็นกานชนิดใด หรือมือ (ปรีอ) รังกา จันทบูรณ รำพัน (ฐปฤฎายี) หัวหมู ตลอดจนไหลก็ให้นำมาทอเสื่อที่มีวิธีการเก็บเกี่ยวในลักษณะเดียวกันทั้งสิ้น

การจักกักลำต้นให้เป็นเส้นบางๆ นั้นต้องนำเยื่อข้างในออก แล้วนำเฉพาะส่วนที่เป็นของลำต้นสีเขียวไว้ใช้ ลำต้นหนึ่งจะจักได้ประมาณ 3-5 เส้น แล้วแต่ว่าขนาดลำต้นใหญ่ของลำต้น

เมื่อจักเป็นเส้นบางๆ เสร็จเรียบร้อยแล้ว นำออกมาตากแดดประมาณ 3-4 วัน หรือนานกว่าเส้นเหล่านั้นแห้งก็นำเข้าเก็บไว้ เพื่อรอ ย้อมสีต่อไป ซึ่งจะนิยมย้อมบางชนิดเท่านั้น เช่น กก รังกา ปรีอ ส่วนที่ใช้ลำต้นทอไม่ย้อมน้ำก ย้อมสี เพราะทำให้สีติดยากและไม่สวย จึงใช้สีธรรมชาติของต้นชนิดนั้นๆ

แต่เดิมนักชาวบ้านใช้สีจากเปลือกไม้ ใบไม้เท่านั้น ต่อมาเห็นว่าสีไม่สดใส จึงปรับเปลี่ยนมาใช้สีสำเร็จรูปที่มีขายทั่วไปตามท้องตลาด เมื่อเลือกสีได้ตามต้องการแล้ว จึงนำสี 1 ของผสมกับน้ำ 1 บีบ ย้อมได้ราว 4-5 กำมือ ใช้เวลาย้อมประมาณ 10-15 นาที ก่อนย้อมจะ

กกที่จักเป็นเส้นบางๆ แล้วย้อมสีตากไว้

งไม่ลืมนำเอากรหรือวัสดุที่ต้องการย้อมไป
ย้อมให้เปียก เพื่อให้เส้นอ่อนเสียก่อน
จึงนำเอาไปย้อมในบิ่บ

สำหรับอุปกรณ์ที่จำเป็น ต้องใช้ใน
กระบวนการทอ ก็มีเชือกไนลอนที่ผลิตจาก
โรงงาน หรือซื้อได้ตามท้องตลาดทั่วไป ราคา
ถักรัสมละ 60-90 บาท หรือม้วนละราว 7-9
บาท เชือก 1 กิโลกรัม ทอเส้นได้ประมาณ 14-
15 เส้น ตามแต่ขนาดของเส้น

"ฟิม" เป็นอุปกรณ์หลักอีกชนิดหนึ่งทำ
ยไม่เหนียวแข็ง ความยาวนั้นขึ้นอยู่กับความ
ถนอม แต่ก็ไม่ควรยาวเกิน 2 เมตร หนา
ประมาณ 2.5 เซนติเมตร ในตัวฟิมจะเป็นรู
ๆ ห่างกันประมาณ 1 เซนติเมตร ขึ้นอยู่
กับความยาวของฟิม ถ้ายาวมากก็จะมีหลายรู
ที่จะรูแต่ละด้านไม่เท่ากัน ด้านหนึ่งเจาะรู

ใหญ่เป็นทางยาวประมาณ 2 เซนติเมตร อีก
ด้านหนึ่งเจาะรูเล็กๆ รูของฟิมนั้นมิใช่เพื่อสอด
เชือก ทำเป็นโครงสร้างของผืนเส้นนั่นเอง

โครง หรือโครงทอเส้น เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า
กว้างประมาณ 180 เซนติเมตร ยาว 230
เซนติเมตร ประกอบด้วยไม้ 4 ตัว ยึดติดกัน
แน่น มีไม้ "กระสัน" หรือ "ไม้หัวเสือ" ซึ่งอยู่
บริเวณหัวท้ายของโครงหรือโครง สำหรับยึดซึ่ง
ให้เส้นตึง นำเชือกมามัดตึงไม้กระสันให้ติด
กับโครงทั้งหัวและท้าย จากนั้นจึงทำ "ไม้สอด"
ซึ่งทำมาจากไม้ไผ่เหลาให้แบน ทางด้านมือคน
จับต้องมีขนาดโตแล้วค่อยเรียวยาวเล็กลงมาทาง
ส่วนปลาย ไม้สอดมักมีความยาว 120-200
เซนติเมตร

สำหรับขั้นตอนในการทอเส้นนั้น ขั้นตอนแรก
ต้องเตรียมอุปกรณ์ในการทอเส้นให้พร้อม

จากนั้นจึง "วางฟิม" หรือ "วางโครงฟิม" ซึ่งเชือก
กระบวนการวางฟิมนี้ค่อนข้างสลับซับซ้อน
ต้องใช้ความชำนาญ เป็นต้นว่า ต้องวางฟิมลง
ด้านซ้ายมือของโครง มีลวดขนาดเท่ากับตะปู 2
นิ้ว สอดติดกับไม้ท้ายโครง จากนั้นเอาเชือก
สอดเข้ารูฟิม นำไปผ่านลวดวงกลับเข้ารูฟิมที่
อยู่ถัดไป นำไปมัดไม้หัวกระสัน (ไม้หัวเสือ) ที่
อยู่ติดกับไม้ด้านขวามือ เสร็จแล้วสอดใหม่ทำ
เหมือนเดิมทุกครั้ง และกระทำเรื่อยไปจนถึงรู
สุดท้ายของฟิม เมื่อวางเสร็จแล้วก็เอา "ไม้โป่ง
เป้ง" (ลำไม้ไผ่) สอดใต้เชือกทั้งหมด

ขั้นตอนเส้นนี้ต้องใช้ 2 คน ทำหน้าที่แตก
ต่างกัน คนที่ 1 ทำหน้าที่สอดกก หรือวัสดุใน
การทอ ส่วนคนที่ 2 ทำหน้าที่กระตุกฟิมและไฟ
วิธีการสอดกก หรือวัสดุในการทอนั้น คน
ที่ 1 ต้องนั่งอยู่ข้างฟิม จัดเตรียมกกหรือวัสดุ
ต่างๆ ไว้ กกแต่ละสีจะแยกเป็น 2 ส่วน คือ
ส่วนที่หนึ่งหันโคนเข้า อีกส่วนหนึ่งจะหันปลาย
เข้า เมื่อคนที่กระตุกคว่ำฟิม คนที่สอดก็จะ
สอดทางปลายกกเข้าไป เมื่อคนกระตุกทวงฟิม
คนที่สอดก็สอดโคนกกเข้าไป ถ้าตอนไหน
ต้องการลวดลายลักษณะใด คนที่สอดก็เลือก
สอดกกสีที่ต้องการลวดลายลักษณะนั้น ทำ
เช่นนี้เรื่อยๆ ไป จนทอเสร็จเป็นผืน

วิธีการกระตุกฟิมและไฟขอบเส้นนั้น เป็น
บทบาทหน้าที่ของคนี่ 2 ซึ่งนั่งอยู่บนโครงฟิม
มีหน้าที่คว่ำฟิมและทวงฟิม เมื่อคนสอดกก
เข้ามาที่หน้าที่กระตุกฟิมเข้า เพื่อจัดกกให้

ชิดกัน และระหว่างกระตุกฟิมอยู่นั้นยังต้อง
ทำหน้าที่ไปปลายกกไปด้วย (การไฟ คือการ
ตลบปลายกกที่ยื่นออกมา วกไป-มาระหว่าง
เชือกคู่สุดท้าย) และต้องกระทำอย่างนั้น
จนกว่าจะทอเสร็จ

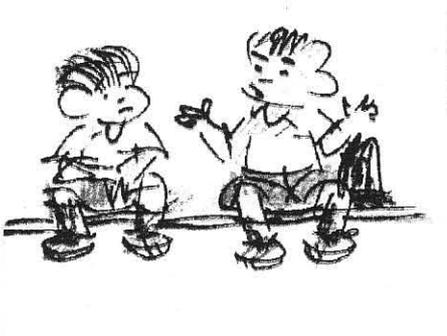
ขั้นสุดท้าย เมื่อทอเสร็จแล้ว ก็เอามัดตัด
แต่งปลายกกที่ยื่นออกมาจากขอบให้ดูดีตรง
มัดเชือกที่อยู่หัวเสือ มัดหัวเสือให้แน่น ดึง
ลวดออกจากต้นเส้นก็จะได้ผืนเส้นตามต้องการ
จากนั้นต้องนำเอาเส้นไปผึ่งลม ผึ่งแดด เรียก
กันว่า "ผึ่งสาด" ให้แห้ง ก่อนเก็บ หรือก่อนนำ
ไปจำหน่าย หรือใช้สอย เป็นวิธีการป้องกัน
เส้นขึ้นรา เหมือนอับ

เส้น หรือ สาด มิได้เป็นการทอเพื่อรับ
ประโยชน์จากธรรมชาติแต่เพียงอย่างเดียว
เท่านั้น แต่การทอเส้นยังเป็นการสร้างความ
สามัคคีให้เกิดขึ้นในกลุ่มคนอีกด้วย หมู่บ้าน
หนึ่งอาจมีการทอฟิมเพียง 2-3 หลังคาเรือน
เท่านั้น หากบ้านหลังใดต้องการทอเส้นแต่
ไม่มีโครงทอ ก็จะต้องไปร่วมทอที่บ้านหลังอื่น
โดยช่วยและผลัดเปลี่ยนกันทอจนกว่าจะ
แล้วเสร็จ ในขณะที่ทอก็มีการแลกเปลี่ยน
ความคิดเห็น ทั้งเล่าเรื่องราวสารทุกข์สุกดิบสู่
กันฟัง นับเป็นการสร้างความสนิทสนมคุ้น
เคยกัน เห็นได้ว่ากระบวนการทอเส้นหรือสาด
เป็นทั้งการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น และ
เป็นแหล่งสนทนาการที่อบอุ่นของคนชนบท
ในทุกวันนี้

เอฮาปละสาขาชาวบ้าน

BY จุก ชาวดา

"ดูทิว เน้นชายกสมมิตร
ดูผู้หญิงท้วท้วยื่นเฟ้
ผู้ชายร่วมหัวเลอทราวม
เลยแฉล=!"

"ตาขล=ล!
แฉลองว่าแม่เรา
ก็ขลมาก"
"ทัวไมล="

"ก็ตอนเราเป็นเด็กเล็ก
แม่ชอบยื่นเฟ้มาตอน
เราอ้อ"

